

ГЕНДЕРНА ПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ В НОМІНАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ БРИТАНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

У статті досліджено способи формування гендерних стереотипів у свідомості людини через концептуальний аналіз гендерно маркованих номінацій фольклорних персонажів.

Інваріантним ядром і центральним поняттям будь-якої класифікації є людина, центральність якої в мовній класифікації є фактичною. Як підкреслює Ю.М. Караулов, прагнення ставити людину в центр всесвіту сягає гуманістичної еллінської традиції [3]. Центральне місце людини в різних класифікаціях (Г.А. Уфимцева, Г.В. Смірнова, К.С. Мейраманова, С.В. Селінського, Ю.Д. Асперсяна, Ю.М. Караулова, Ю.С. Степанова) виражається в тому, що їй присвячена переважна більшість лексико-семантичних і тематичних груп у будь-якій мові. З іншими групами вона пов'язана прямо чи опосередковано. Семантичний обсяг і диференційованість цього поняття можуть варіюватися від мови до мови і зумовлюються як національною специфікою, так і соціальною структурою суспільства.

Заслуговує на особливу увагу концепція опису наївної картини світу людини, відбитої у мові, запропонованої Ю.Д. Асперсяном. Автор концепції вважає, що "людина мислиться в... мовній картині світу насамперед як динамічна, діяльна істота. Вона виконує три різних типи дій – фізичні, інтелектуальні і мовні. З іншого боку їй властиві певні стани – сприйняття, бажання, знання, думки, емоції і т.п. Зрештою вона певним чином реагує на зовнішні чи внутрішні впливи" [1: 352]. Таким чином, можна виділити такі основні системи (термін Асперсяна) людини: фізичне сприйняття (зір, слух і т.д.), фізіологічні стани (голод, спрага), фізіологічні реакції на зовнішні і внутрішні дії (блідість, голод, жар), фізичні дії та діяльність (працювати, йти, малювати), бажання (хотіти, прагнути, віддавати перевагу), мислення, інтелектуальна діяльність у цілому (уявляти, оцінювати, пам'ятати, здогадуватись), емоції (боятися, радіти, любити), мова (скаржитися, хвалити, лаяти). Цю схему можна застосувати при аналізі фрагмента мовної картини світу, що співвідноситься з описом персонажів британського фольклору.

Актуальність цього дослідження зумовлена створенням класифікації, заснованої на принципі приналежності людини до певної статі. Загальновідомо, що характеристика представників чоловічої і жіночої статі у мові не є однаковою. О.Л. Бессонова проводить аналіз словникового матеріалу і зауважує, що найменша диференціація спостерігається при описі соціального і майнового становища, національної приналежності, світогляду, фізичного і емоційного стану [2], найбільша – при описі зовнішності і поведінки. Розглянутий нею матеріал показує, що позитивно оцінюються лише такі "жіночі" ознаки, як зовнішність (*belle* 'красуня', *flapper* 'модна, елегантна молода жінка'), вік (*baby* 'гарненька дівчина, молодичка', піднесено *maid* 'молода незаміжня дівчина, дівчиця'; *nymphet* розм. 'маленька дівчинка, дівчина-підліток') [5]. Головною семантичною ознакою, за якою формується негативна оцінка, є ознака 'поведінка' (*housden* 'криклива дівчиця', *quean* 'безсоромна, нагла, невихована дівчина', *slut* 'неохайна, потаскуха', *termagant* 'груба, сварлива жінка'), особливо сексуальна поведінка (*bitch* 'груб' 'сука (про жінку)', *courtesan* 'проститутка', *floory*, 'жінка легкої поведінки', *hussy* 'жінка легкої поведінки'). Д.Стенлі підрахувала, що в американській англійській мові є 220 слів, що означають сексуально розбещених жінок, і тільки 20 слів щодо сексуально нерозбірливого чоловіка. Вона зробила висновок про виражену в мові сексуальну нерівність: "мова як система втілює в собі сексуальну нерівність, і цей факт не дає ніякої переваги жінкам" [4: 79].

Звичайно, словниковий матеріал дає пейоративні терміни й щодо чоловіків: *stud* 'сленг, жеребець', *pimp* розм. 'звідник', амер. 'падлюка', австрал. 'пліткар', 'донощик', *jerk* амер. розм. 'тупий, нищий, падлюка, покидьок', *dope* розм. 'бовдур, дубина, ідіот', *drip* сленг. 'дурінь, неотесана, незграбна людина', але вони не є такими чисельними. Семантичними ознаками, за якими чоловіки оцінюються негативно, є поведінка (*bumpkin* 'мужлан, неотесаний хлопець', *rake* 'гульвіса, розпусник'), вік (*gaffer* 'стариган', *spring* 'зневажл. юнак'). Позитивно оцінюються їх здібності (*pundit* 'жарт, учений муж', *mentor* 'наставник, керівник') та зовнішність (*dandy* 'денді', *slip* 'стрункий молодий чоловік').

Аналіз когнітивного аспекту британських народних казок (далі БНК) віддзеркалює основні історичні тенденції бачення фемінних і маскулінних ролей народами Британських островів – авторів досліджуваних текстів (275 казок). До центральних концептів БНК належать актанти – чоловічі і жіночі персонажі різних верств населення і майнового забезпечення (простолюдності, представники середнього і вищого класу), різного віку (роль головного героя завжди виконують молоді люди), різних родинних стосунків (батько, дочка, брат) і сімейного статусу (переважно неодружені).

Фрейми актантів БНК чоловічої і жіночої статі об'єднані можливістю виділити спільні слоти для кожного з них. Було виокремлено 5 відповідних блоків: слот суб'єктної номінації, характеристики зовнішності, чуттєво-емоційної та інтелектуально-вольової сфери психіки, а також професійно-духовної діяльності. Метою статті є аналіз гендерно маркованих когнітивних пріоритетів англійців, що прослідковується у кількісному та якісному способі номінації персонажів БНК. У складі цього тематичного

угруповання було виділено три концептуальні вузли: людина як така, номінації, що визначають соціальний статус персонажа та такі, що відображають родинні стосунки.

До концептуального вузла, що презентує гендерно марковану назву людини як такої в БНК належить 21 концепт, який становить 1045 випадків уживання у досліджуваному матеріалі. Серед них такі парні стилістично-нейтральні лексичні одиниці: *man - woman, boy - girl* (56.92% вживань), а також номінації різного конотативного забарвлення, 8 позитивно-нейтрального (39.45%): *youth* 'молодий чоловік, юнак', *lad* 'юнак, парубок', *fellow* 'приятель, товариш', *maid* 'незаймана дівчина', *maiden* 'діва', жарт. 'неодружена жінка', *lass* 'дівчина, кохана жінка', *mate* 'товариш', *dandy* 'денді' та 9 концептів негативного (4.23%): *brat* 'надоїдлива, погано вихована дитина', *stud* про чол. 'жеребець, чувак', *drip* 'нудна людина, зануда', *termagant* 'груба, сварлива жінка', *bitch* 'груб. шльондра', *slut* 'грязнуля' про жін. 'потаскуха', *jade* 'відьма, негідниця', *hussy* 'жінка легкої поведінки', *gaffer* 'старикан'.

У БНК концептуальні референти з негативною оцінкою поведінки жінок є рідкісними, часто одиничними і складають усього 0,85%, тоді як пейоративна конотація у назвах чоловічих персонажів зустрічається в чотири рази частіше – 3,38 %. Варіативність негативно-забарвлених номінацій жінок вища, ніж чоловіків (*hussy, slut, jade, termagant, bitch* та *brat, drip, stud, gaffer*).

Говорячи про позитивну номінацію, слід відмітити більшу врівноваженість відповідних компонентів: 24,53% номінацій чоловіків та 14,92% номінацій жінок. Стосовно жінок, великою частотністю відзначається вживання слів *maid* та *maiden* (33 та 22 слова, що разом складає 5,26%), яке актуалізує важливість непорочності та неодруженого статусу жінки як однієї з її найважливіших позитивних характеристик. Концепт *lass*, що репрезентує жінку як кохану, милу людину, утворює ядро поля позитивної оцінки жінок, складаючи 9.66% номінації. У значенні більш чисельних чоловічих номінацій відсутній акцент на піднесеному ставленні, захопленні, коханні та незайманості: *lad, mate, youth, fellow*; зовнішня привабливість актуалізується лише в одному випадку: *dandy*.

Отже, ядром номінації людини як такої у концептуальних полях ЖІНКА та ЧОЛОВІК є нейтральні концепти, що наголошують насамперед на статевій приналежності: *woman (girl)* та *man (boy)* при чисельній перевазі других (20,28% та 36,64 % відповідно). Другий рівень складають концепти з позитивною конотацією, що підкреслюють, в основному, дружність, кооперативний характер, можливість спільної діяльності в номінаціях чоловіків (*lad, mate, fellow*) та привабливість, неодружений статус жінок (*lass, maid, maiden*). Маргінальний характер мають пейоративні номінації представників обох статей. Негативна оцінка як чоловіків, так і жінок базується на ознаці "поведінка", яка для БНК, по-перше, не є актуальним компонентом характеристики персонажів і, по-друге, підлягає критиці скоріше опосередковано, через опис їх дій та вчинків, ніж через "клеювання" відповідними назвами.

Концептуальний вузол позначення людини через її родинні звязки утворюється гендерно маркованими та гендерно немаркованими концептами. Вказівка на стать присутня у переважній більшості номінацій цього угруповання – 82,25%. Основними компонентами жіночого концептуального вузла є *mother* і *wife*, тобто такі, де на перший план виступає зв'язок жінки з чоловіком, її одружений статус. Базовими концептами чоловічої номінації насамперед виступає *son* – 22,23% (пор. 6,68% – *daughter*), а також *father* – 9,6%.

Таблиця 1.

Гендерно марковані компоненти вузла номінації родинних стосунків.

чоловічі персонажі	кількість		кількість		жіночі персонажі
	номінацій (479)	у % (43.82%)	у % (38.43%)	номінацій (420)	
<i>son</i>	243	22.23	11.8	129	<i>mother</i>
<i>father</i>	105	9.6	11.53	126	<i>wife</i>
<i>husband</i>	62	5.67	6.68	73	<i>daughter</i>
<i>brother</i>	55	5.04	4.21	46	<i>sister</i>
<i>uncle</i>	14	1.28	4.21	46	<i>aunt</i>

Отже, як ілюструє наведена вище таблиця, відсотковий розподіл ролей жіночих персонажів є більш рівномірним, ніж чоловічих. Основним діючим персонажем у БНК є син, тобто неодружений молодий чоловік, активність якого падає у два-чотири рази при зміні його сімейного статусу. Прямо протилежна залежність спостерігається у жіночих персонажів: її статус дружини та матері робить її набагато більш "помітною" діючою особою. Гендерно немарковані компоненти вузла номінації родинних стосунків складають усього 17.75% (зустрічаються у 194 казках). Цікаво, що цьому угрупованні вказівки на стать немає лише тоді, коли мова йде про дитину: (концепт *child(ren)* становить 125 випадків уживань (11,44%) та концепт *baby* – 2,1% (23 вживання)) та коли це стосується обох членів подружжя (*parents* (24 вживання) – 2,2% та *couple* (21 казка) – 1,92%). Номінація *adult* є одиничним випадком (0,09%).

Концептуальний вузол номінацій, що відображають соціальний статус людини є найменш представленим у БНК. Проте саме в ньому спостерігається найбільша дискримінація жіночої статі. Кількісна

презентація концептів *lady*, *queen*, *princes* та *madam* становить лише 23,65% номінацій цього концептуального вузла.

Таблиця 2

Гендерно марковані компоненти вузла номінацій соціального статусу людини.

чоловічі персонажі	кількість		кількість		жіночі персонажі
	номінацій (426)	у % (69,95%)	у % (23,65%)	номінацій (144)	
<i>king</i>	251	41.22	6,24	38	<i>queen</i>
<i>prince</i>	47	7,71	3,78	23	<i>princes</i>
<i>gentleman</i>	38	6,24	11,99	73	<i>lady</i>
<i>sir</i>	90	14,78	1,64	10	<i>madam</i>

Ввічливе ставлення до представників двох статей відображає кількісну нерівність у таких парних номінаціях: *madam* (вживається у 10 казках) – *sir* (у дев'ять разів більше) та *gentleman* (38 уживань) – *lady* (73). Остання пара єдиний приклад, де номінація жінки кількісно значно перебільшує відповідну назву чоловічого персонажа. Пояснення цього факту впливає із значення слова *lady*, яке є не тільки ввічливим звертанням до особи жіночої статі, але й позначає витончену, ввічливу жінку ('*refined, polite woman*'), маючи яскраво виражене оцінне значення, зокрема схвалення: *a real lady in all things* 'справжня леді в усьому', *to behave like a lady* 'поводити себе як леді'. Отже, БНК підтверджують, що освіченість та вихованість жінки традиційно є предметом особливої поваги.

Значення 'володар майна' та 'володар землі, маєтку' (*owner of property, castle, land*) реалізується виключно у номінаціях персонажів чоловічої статі: *tenant, landlord* (шотл. *laird*), *squire*, що складає 6.4%.

Порівнюючи способи суб'єктної номінації в концептуальних полях ЧОЛОВІК / ЖІНКА слід зазначити, що найбільша гендерна диференціація спостерігається у концептуальному вузлі, що описує суспільне положення людини, а найменша – у сфері сімейних стосунків.

Таблиця 3:

Суб'єктна номінація в концептуальних полях ЧОЛОВІК / ЖІНКА.

концептуальні вузли	кількість		гендерна презентативність у межах кожного концептуального вузла		
	номінацій	у %	стать	кількість	
				номінацій	у %
людина як така (22 концепти)	1155	40,42	he	670	58,01
			she	377	32,64
родинні стосунки (14 концептів)	1093	38,26	he	479	43,82
			she	420	38,43
соціальний статус (13 концептів)	609	21,32	he	465	76,36
			she	144	23,64

Слот суб'єктної номінації актантів БНК переважно представлений гендерно маркованими концептами. Кількісна перевага безперечно надана назвам представників чоловічої статі: концепти *man, son, lad, father, boy* є найчисельнішими. Основними компонентами значення номінаційної презентації ЧОЛОВІКА є його високий соціальний статус, титулованість, володіння майновою і земельною власністю: концепти *king, sir, landlord* широко представлені у БНК. У сфері сімейного життя чоловічий персонаж задіяний найменше, особливо у статусі одруженого чоловіка, батька. Назви представниць ЖІНОЧИХ персонажів актуалізують у першу чергу її ролі матері та дружини, практично не залишаючи місця у суспільно значимих позиціях. Значення сімейного стану знаходить своє пряме відображення у концептах *wife, mother*, також має опосередковане посилення у номінаціях *maid, maiden, lass*, які широко вживаються у БНК. Питання віку є загальнолюдською характеристикою персонажів обох статей: героями є в основному молоді люди.

Проведений аналіз номінаційної представленості персонажів у БНК підтверджує результати дослідження гендерної проблематики у лінгвістиці, соціології та багатьох інших науках стосовно розподілу основних сфер діяльності людини між представниками різної статі, маючи на увазі чоловічу зайнятість у суспільній сфері та жіночу – у сімейній. Перспективними є подальші розвідки вивчення суті та способів формування гендерних стереотипів у свідомості людини, що є одним із чинників виникнення суспільної нерівності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. – Т.2. Интегрированное описание языка и семантическая лексикография. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1995. – 768 с.
2. Бессонова О.Л. Способи вираження оцінки й оцінні стратегії в мовленнєвій поведінці чоловіків та жінок // Нова філологія. №3 (14). – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – С. 41-48.
3. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 367 с.

4. Stanley, J. Paradigmatic woman: the prostitute // Papers In Language Variation. Shores, D. (ed). Un-ty of Alabama Press, 1977. – P.77-84.
5. London Dictionary of contemporary English. – London, 1995. – 383 p.

Матеріал надійшов до редакції 17.04.2006 р.

Ткачик Е.В. Гендерная презентативность в номинации персонажей британских народных сказок.

В статье исследуются способы формирования гендерных стереотипов в сознании человека через концептуальный анализ гендерно маркированных номинаций фольклорных персонажей.

Tkachyk O.V. Gender representativeness in nominations of British folk tales characters.

The article studies ways of gender stereotypes formation through conceptual analysis of gender marked folk characters nominations